

A SOKTEHETSÉGŰ HERMAN OTTÓ

1984-ben, születésének 150. évfordulója alkalmából ünnepi megemlékezéseken idézték fel egy diploma nélkül önmagától lett, kivételes képességű tudós- és írótehetség, a számos területen újat alkotó Herman Ottó regényes életútját s változatosan gazdag munkásságát. A sokoldalú zseni – a természet- és néprajztudós, a régész, a harcos függetlenségi politikus, a kitűnő tollú szakíró és publicista, s nem utolsósorban a színvonalas és vonzó tudományos ismeretterjesztés úttörője – alkotásainak szakágazatok szerinti értékelése koránt sem volt könnyű feladata a megemlékezőknek, oly sok mindennel foglalkozott hányatott, küzdelmes élete során ez az igazi „self made man” tudós. Noha ellenfeleinek és irigyeinek lekezelő „minősítése” szerint afféle polihisztor volt, ez azonban műveiben egyáltalán nem a felszíniességet jelentette. Hisz akármibe fogott is, abban roppant tudásra téve szert, csodálatra méltót, újat maradandót alkotott.

Sokoldalúságából fakadt, hogy a tudományt – legyen az a zoológia bármely ága, az antropológia, a régészet, vagy a néprajz – sohasem önmagáért, hanem sürgető gyakorlati célok vagy éppen még feltáratlan ágazatok feldolgozása érdekében művelte, s a természet minden területét a többivel összefüggésében vizsgálta. Ilyen módon feldolgozott alkotása volt a magyarok általa kimutatott ősfoglalkozásának, a halászatnak a történetét, eszközeit, módjait, a halászélet sajátos vonásait, a halászat néprajzi vonatkozásait, valamint Magyarország halfaunáját részletesen felölelő, kétkötetes munkája, *A magyar halászat könyve* is, melyet 1887-ben jelentetett meg a *Magyar Természettudományi Társulat*. A „Franklin Társulat Könyvsajtóját” elhagyó kétkötetes könyv, „a M. T. Akadémia segítségével a K. M. Természettudományi Társulat a Könyvkiadó Vállalat aláírói számára” adott ki. Az összesen 860 oldalon „háromszáz ábrával, tizenkét műlappal és kilenc könyomatú táblával létrejött mű négy évi éjt-nappallá tevő szorgos munka – közte hét hónapot kitevő terepi kutatómunka – eredményeként jött létre.

Látszatra a véletlen vezette érdeklődését erre a szakterületre. Az indíték egy balatoni kis sügérféle, a vágó durbincs halászelnvezésének („varsinta”) a felderítése, majd a magyarok halászó ősfoglalkozásának szerszám- és mesterszavait lajstromozó gyűjtőmunka volt. Nagyrabecsült hal- és madárkutató elődje, *Petényi János Salamon* hagyatékában talált „népies” halnevek azonosítása során Siófokon ragadták meg figyelmét az akkoriban ott még használatos halászszerszámok, de korábbi írásaiban is már tanújelét adta a néprajz iránti érdeklődésének. Például a mezőségi tavakon már azelőtt ugyancsak alaposan megfigyelte az ősi hagyományokon nyugvó népi halászatot. *A magyar halászat könyve* megírásával *Herman Ottó* egy csapásra teremtette meg nálunk a hazai tárgyi néprajzot, s évtizedekre szabta meg annak fő módszertani irányzatát. Ennek a műnek köszönhető, hogy összehasonlító nyelvészeti vizsgálatokra ösztönözte *Munkácsi Bernátot*, és összehasonlító néprajzi kutatásokra *Jankó Jánost*, s követendő példaként hatott a hasonló fogantatású finn, horvát és román művek megírására is. Később évtizedekig hatott a magyar anyagi népkultúra kutatások irányára és módszerére. Pedig a szerző műve előszavában szerényen csak az „egyszerű” olvasó felvilágosítására hivatkozott ezekkel a szavakkal: „Ezt a könyvet nem írta tudós ember tudósok kielégítésére, hanem írta egyszerű magyareMBER, magyaremberek okulására, általános műveltséggel bíró emberek tudásvágyának kielégítésére.”

Herman Ottó még a nagy mocsárlecsapolások végső szakaszában – szinte az utolsó órákban – kereshette fel azokat a vizeket, ahol a halászat szinte az ősi eszközeit és mesterfogásait megőrizve apáról fiúra szállt. Felismerve a tárgyi anyag pusztulásának veszélyét, nemcsak írásban és eredeti rajzaiban, de széles körű anyaggyűjtésével is felbecsülhetetlen nemzeti értéket mentett meg az utókornak.

Akárcsak a többi értékes leíró, rendszerező tanulmányában, ebben a művében is szigorúan kötődött a tárgyakhoz és a pontos személyi hivatkozásokkal dokumentált tényekhez (5940 oldalon 14 könyve jelent meg, s ezen kívül mintegy 1140 cikket, tanulmányt, előadást is publikált). A tudományosan alátámasztott tények feltétlen tiszteletét jelzi, hogy lépcsőről-lépcsőre halad a tárgyak részletes leírásával, és a kőszegi fotográfus korában megunt fényképezés helyett pontos, hiteles rajzokat készít, így adja elő mondanivalóját. Még véletlenül sem akad munkáiban egyetlen fotóillusztráció sem. Minden képet kora kiváló természetábrázolóival, *Csörgey Titusszal*, *Koszkol Jenővel*, *Vezényi Elemérrel* rajzoltat, vagy maga rajzol. *A magyar halászat könyve* című művében valamennyi szöveggöztí ábrát s a képes táblák összes rajzát saját maga alkotta. Az eszközök, halászati fogások precíz rajzait oly szervesen szötte bele a leírásaiban, hogy a kapcsolódó szövegrészek eme ábrák nélkül szinte értelmüket vesztenék.

A magyar halászat könyve egyébként is a legjobb példája *Herman Ottó* tudósi módszerének. Remekműve ugyanis nem csak a történeti tényeket, hanem magát a halászati témakört is *fejlődésükben* jellemezve mutatja be. A bevezető tanulmányok általában az ember, a társadalom, majd „a magyar ember” halhoz fűződő kapcsolatait boncolgatják. Kutatásainak következtetése szerint a halászat eszközeinek legtöbbje „ősrégi idők” tanúja, következésképpen a halászat „a magyarság ősfoglalkozása”. Az első kötet gerincét a magyar halászat múltját és jelenét tárgyaló fejezetek alkotják. Ezekben történeti rendbe szedte az írásos adatokat, tárgyi emlékeket, a halászat társadalmi és jogtörténeti dokumentumait. A rendszerező fejezeteket halászati szokások, népdalszövegek, szólásmondások feljegyzései színesítik. A halászélet „mestertitkait”, szépségeit és viszontagságait, ágazatonként eltérő furfangjait és életmódbeli sajátosságait szépírói teljesítménynek is kiváló hangulatébresztő, tárcaszerű írásokkal és karcolatokkal mesterien jeleníti meg. A maguk nemében novellisztikus, önálló írásoknak is beillő egységek a „látott halról”, a szigonyosról, a csíkászról, a pákásztanyáról, a kullogóról, a pöndörösről, a kuttyogatós-, fenekes-, kecés-, varsás kishalászról, a székely halászkokról, az orvhalászról, vagy az „igazi halászatról” szóló halászélet leírások. A legízesebb halásznóták és népszokások, így többek közt a „halászkörösztlő” elevenednek föl a Rév-Komárom halászbokrainak szokásairól szóló fejezetben. A *Pákásztanya* című pedig egy, az ő idejében is már eltűnőben lévő különös halásmesterség utolsó hírmondóinak vadregényes környezetébe kalauzolja el az olvasót. Részletek e különös halásmesterség tudójának környezetismeretéről: „Nappal ezen jel szerint igazodott el: Főképpen a növények és nyílt vizek után. Jól tudta, hogy a nád, a sás a gyékény, a páfrány milyen aljon terem; ismerte a nádüstököt, a cseretet, a rónavizet, éles szeme meglátta a sűrű növényzet alján serkedező vízen a vízi lencsét, mely lápkútnak, mélységnek, a takaró növényzet csalékony voltának a jele. Éjjel csillag után igazodott.

De amiben tökéletes mester volt, amiben senki sem tehetett túl rajta, az az állatismerete volt. Úgy, amint a szúnyogok raja egy gomolyban játszadozott, alant járt vagy a magasba tartott; amint a rónavízen a vízbogár a part felé vagy a parttól távol kergetőzött, cikázott; amint a csikbogár felkerekedett s a vízből szárnyra kelt, a csiga karón, nádon fölfelé mászott vagy az alján maradt; ez neki mind áradás, apadás jele volt. Amint ez vagy amaz a madár szólt, keringett vagy alant járt, amint más hálóhelyre költözött, ide, vagy oda rakta fészékét, amint a nádi pók szövögette hálóját, a vízipatkány, s güzü ásta lyukát: az mind időjárást jósolt.”

És hogyan lakott ez a „lápi ember”, aki „mindig borotválta az állát”? „Csúcsos nádkunyhóját a rétség és lápok belsejében „hegy”-re építette, inkább rárakta, hogy könnyen el is vihesse; emlékeztetett ez a nyári kunyhó a finn „kótára”, mely azonban fenyőrudakból készül. A „hegy” nem hegy s nem domb, hanem – lápi ember fogalma szerint – szilárd sziget, amelyen a mocsárfűz, a rekettye, néha az eltörpülő nyárfa megvetheti gyökerét.”

„Csak a rangosabbja készített putrifélét, mely kissé be volt ásva a földbe – fal helyett; aztán rá volt rakva a fedél, megföldelve a töve környöskörül. Se ablak, se kémény, az ajtó fölött egy lyuk, ahol a betóduló füst örök harcba állottak egymással. Itt járt-kelt a feleség, itt született s cseperedett fel a pákász gyermeke – a szabad természet szabad teremtménye.”

Aztán mivel is halászott ez a mocsárvilággal benső kapcsolatban élő ember? „A pákász főszerszáma háromféle volt; a „rozsdás”, a varsa és a tör, ami pedig mindig vele volt, az a kaszur, mellyel vágott, s a lápi bot, amellyel tapogatott; a toldott-foldott lélekvesztő is ritkán hiányzott. A „rozsdás” és a lélekvesztő, mind drága jószág, mert nehezen szerezhető, örökségbe járt. Ha lenne kellő helyünk hozzá, érdekes volna sorra mind bemutatnunk a szerző tűzetes feljegyzései nyomán azt a sokféle furfangos vadászó-, halászó fogást, amit csak a vízivad és a lápi hal szokásait éles szemmel elleső pákász tudhatott. De legalább idézzünk most e fejezetből a lápiember „halásztudományát” minősítő részletet: „A halászati mesterfogásokban a pákász utolérhetetlen volt; úgyannyira, hogy még ásta is a halat; bármily csodásan hangozzék is, ismételve legyen mondván: ásta, kapával a föld alól. De vegyük sorba. A pákász a rétség és láp természeténél fogva, igazi őshalász volt, dolgozott a varsával, főleg a csikvarsával vagy kassal, a csukavarsával és a vejszével; s minthogy a nyílt vizekből a csuka sohasem hiányzott, nagyon valószínű, hogy ismerte a csapóhurokot is. Ez utóbbira határozottan adatom nincsen, de föl merem tenni, mert a csapóhurok csukás helyeken ma is dívik s igazi ősszerszám.

A pákász jól tudta, hogy a csík gyakran felszáll, levegőt szippant, azt úgyszólván magán keresztül hajtja s huggóján kiereszti; ott tehát, ahol a nyílt vizek közelében ingóláp volt, ti. növénytakaró, mely az embert elbírta, s amely alatt mélység tátongott, természetes vízzel telve, ott a lápmetszővel kivágta a takarót, úgy, hogy egy kútszerű nyílás keletkezett. A csíkok hamar odaszoktak s felszalottak egy kis levegőért. Ekkor a pákász dolga meg volt nyerve: a csikvarsát a szádjaival lefele fordítva beállította a „kutuba” s a felszálló csík beletévedt, a bobállyal együtt.” (*Bobály* a lápi póc népi elnevezése volt a Komádi Sárréten.)

A magyarországi halászat történetének és a Szerző korabeli jelenének ez a tudományos tárgyilagossággal és mégis olvasmányosan, szinte novellisztikus módon való néprajzi bemutatása azonban a nagy műnek csupán az egyik – terjedelmesebb – kötetét alkotja. A

második kötet a Szerző meghatározása szerint „természethistória”. A halak bonc- és élettanáról, rendszerezéséről, életmódjáról szóló halrajz (ichthyológia), továbbá a Kárpát-medence halfaunájának akkori valamennyi fajának – ez 1887-ben 70 faj volt – részletes (fajonkénti) leírását (anatómiai és méretbeli adatait, meghatározó jegyeit, közte az adott faj úszósugár-, pikkely- és fogképletét), a különböző vizekben való előfordulását, halászati szempontból jelentős életmódbeli és viselkedési szokásait, majd halászati módját és a hal gazdasági jelentőségét ölelte fel. A tárgyalt halfajok mindegyikét a kötet végén lévő képtáblák magakészítette rajzain mutatja be. Azokat oly nagy gonddal ábrázolta, hogy egy-egy halfaj vízszintes és haránt irányú pikkelysorait, az oldalszerv feletti átllyuggatott pikkely-oldalvonalat, a különböző úszók sugarait megszámlálva, az adott ábrát akár határozókulcsként is használhatjuk, ugyanakkor pusztá rátekintésre is visszatükröződik a rajzról az illető hal jellegzetes összképe, természetes habitusa.

Végül a halleírások után függelékként a nyelvi anyagot nagy tiszteletben tartó Szerző a magyarországi halak tájankénti magyar, szepesi, szász, szlovák, horvát és román neveinek, valamint a magyar halászmesterség eszközeinek nyelvemléki szótárát is közre adta.

Ennek a második kötetnek egyik fő halgazdasági figyelmeztetése, hogy a halállományt csak úgy lehet fenntartani, ha a zsákmányolt halmennyiség tervszerű pótlásával segítjük elő a természeti egyensúly fennmaradását. Ezen szemléletével (mai terminológiával az iménti megfogalmazás „dinamikus ökológiai egyensúlyról” szólna) *Herman Ottó*t az ökológiai gondolkodásmód előfutárának is tekinthetjük, mely szemléletmód egyébként a madarak hasznáról és káráról írott művében és természetvédő javaslataiban is tükröződik.

A több mint 100 éve megjelent remekmű nyelvezete a tudományos téma feldolgozása ellenére sem vált szárazzá, tudálékossá, hanem éppen ellenkezőleg, mindvégig élvezetes, ízesen magyaros és lebilincselő. A breznóbányai sokgyermekes cipszer családból származó Herman Ottó, aki hét éves koráig csak németül tudott, és édesapja még két r-rel és két n-nel írta a nevét, nyelvében és lendületében oly ízig-vérig magyarrá vált, hogy írásai, így ez a tudományos halászati munkája is stílusával szépírói teljesítménynek beillik. Ezért méltán idézik a manapság kiadott kötetekben, itt-ott tankönyvekben és természettudományos folyóiratokban *A magyar halászat könyve* című munkájának egyik-másik elbeszélő részletét. Szabatos, szemléletes, a jelenséget vagy tárgyat érzékeltető találó hasonlatai e művében is segítségére voltak a *figyelemkeltő tudományos ismeretterjesztés* hazai megteremtésében, amelynek ugyancsak kivételes adottságú művelője volt a *Természettudományi Társulat* „természettudományos estvélyein” és a *Természettudományi Közlöny* hasábjain.

Épp e halászati munkájának előszavában írta le ezzel kapcsolatban a következőket: „Nekem a közérthetőség mellett arra kellett törekednem, hogy a nyelv lehetőleg tiszta legyen s a szárazságot elkerüljem, tehát valami ismeretterjesztő műfajt meghonosítani igyekezzem...” Majd így folytatja: „A szárazságot, mely a munka természetében fekszik, élénkebben lüktető leírásokkal iparkodtam enyhíteni... nem követem azokat, akik nyelv dolgában mindenáron kreátorok, hozzá pedig német szellemben írnak, mert jól tudom, hogy rossz szót és azt a bizonyos tudálékosságot a magyarság be nem veszi, lévén neki saját nyelve és saját észjárása;

de igenis tanultam a francia íróktól, kik még az exact tudományok terén is a nyelv tisztaságára és szellemre törekednek s ennyiben szépírók is.”

A magyar halászat könyve, mely remekül egyesítette az értekező próza, a tudományos esszé és a vonzó színvonalas ismeretterjesztés stíluskövetelményeit, ráadásul kitűnően illusztrált mű, időtálló értékei folytán 2008-ban ismét kiadásra került.

A FELEDHETETLEN HERMAN OTTÓ

Gondolataiba merült, bizonytalanul haladó öreg férfi lép a Múzeum körút járdájáról az úttestre 1914. december elejének egy zimankós, ködös délelőttjén. Teherkocsi közeleg, vészesen túlköl, de a lába elé tekintő gyalogos mintha a figyelmeztető kiáltásokat se hallaná, tovább lépdél. A síkos köveken elterülő áldozatban a jellegzetes arcél és szakállviselet révén az odaseregglő báméskodók közül néhányan megdöbbenve ismerik fel a közélet neves személyiségét, a tudomány nagy öregét – „Hiszen ez Herman Ottó!”

A 79 esztendő tudóst ekkor már évek óta kergeti a halál, de még az alkotás lázában élő polihisztor nem adja meg magát egykönnyen az elmúlásnak. Hetvenöt éves korában a József körút és a Baross utca kereszteződésében a villamos üti el, de felépül. Már ezen első balesetkor is a süketsége ejtette csapdába. Nagyothallásának terhét még gyermekkorában szerezte, amikor kis vadóc lévén, mezítláb csúszkált a jégen. A gyermekkori gondatlanság okozta középfülgyulladásból származó rossz hallás öreg korára a süketségig fajult. Első közúti balesetét tehát kiheveri, de két év múlva szélütés éri. Keze reszketőssé válik, ám akaratereje ezen is diadalmaskodik, s beteg kezével újra írni kezd. 1914 novemberében jelenik meg *A magyar pásztorok nyelvkincse* című munkája. Szeretett tanítványa, az akkortájt már hosszú évek óta közvetlen munkatársa, *Lambrecht Kálmán*, a *BÚVÁR* folyóirat 1935. évi elindítója azonban napról-napra szorongóbb szívvel válik szemtanújává rajongott mestere önerőltető fáradozásának, amellyel agyvérzése után is befejezni igyekszik a magyarok ősfoglalkozásairól készülő szintézisét. Ám szomorúan látja: e nagy mű torzó marad. Az újabb súlyos balesete után most meg Krisztina körúti lakásában törött lábbal, szinte mozdulatlanul fekszik az alkotás lángjában égő géniusz. Talán ezt a sérülést is kiheverné, de a sok fekvéstől tüdőgyulladást kap, s 1914. december 27-én bekövetkezik a halál... Vajon az utolsó hetek fájdalmasan múltó óráiban visszaderenghetek-e a nagybeteg polihisztor emlékképeiben a hányatottan küzdelmes, másfelől sok dédelgetett célt valóra váltó, eseménydús életút regénybe illő stációi? Ha ez a lelki laterna magica egy-egy rövid időre fel is villant váltakozó képeivel a megviselt szürkeállományban, csak elmosódottan hívhatta elő az ifjonti kor ködfátyolából azt az egyemeletes kis breznóbányai házat, ahol 1835. június 26-án a kincstár által szerényen dotált „kamaraí chirurgus” (bányaüzemi sebész-mester, amolyan orvos féle) apa, a szász-cipszer *Herrmann Károly* ötödik gyermekeként *Karl Ottó* meglátta a napvilágot. A főleg szászok lakta felvidéki bányaközségre, ahol hétéves koráig csupán németül beszélt, különben sem szívesen emlékezik. Nyelvében és lelkületében a legtüzesebb magyarrá válva élete során mindig is tagadta, hogy ő Breznóbányán született volna. Németes vezetéknévét úgy változtatta meg, s úgy is használta, hogy azt egy r-rel és egy n-nel *Herman*-nak írta, születése helyéül pedig a Borsod megyei Alsóhámort jelölte meg. Pedig 12 éves volt, amikor

családjával odakötözik. Atyjának új körzetéül ugyanis Diósgyőrt jelölték ki, ahol a környékbeli hámorok munkásainak sebésze lett. Ekkor Ottónak már további három testvére is született.

A *Bükk* vadregényes világa – ez az egész életpályára kiható képmemlék viszont élesebben ragyog! Az erdei ösvényen ott látja a *Petényi János Salamon*nal és más neves ornitológusokkal élénk levelezési kapcsolatot tartó édesapját, aki éppen a látcsövét nyújtja át neki, hogy az imént észrevett sasfészket figyelje meg vele. Az egész életre szóló érdeklődés izzó paraszát felélesztő amatőr ornitológus apa elkíséri őt valamennyi gyűjtőújtjára, megtanítja a rendszerezésre, az adatgyűjtés pontosságára, a természet megfigyelésének megannyi praktikájára. E tájtól sohasem tud többé elszakadni! Emlékek parázslanak fel a szabadságharcról is. Amikor kitör a magyar forradalmi felkelés, ő 14 éves, gyenge fizikumú diák. Tanárai és iskolatársai a szabadságért lelkesednek, s ez őt is a felkelők oldalára állítja. Jelentkezik honvédtüzérnek, de a sorozók gyengének találják, nem veszik be a hadseregbe. A szabadságharc leverése után már csak egy évig jár iskolába, mert apja ekkor lakatosinasnak taníttatja. Talán a jobb megélhetés elősegítése lehetett a szülői indíték, hogy a 15 éves Ottót műszaki pályára adja.

A következő képidézet: Bécs, nevezetesen az ottani politechnikum, ahová 18 éves korában íratja be Ottó fiát a sokgyerekes édesapa. Csakhogy 1854 tavaszán az apa meghal, s fia anyagi támogatás nélkül marad. Ekkor a politechnikumot otthagya, Bécsben tovább folytatja a lakatosmesterséget, hogy megéljen. A természet iránti érdeklődése azonban a természettudományi múzeumba vonzza, s ünnepnaponként a Naturalienkabinetben tölti minden idejét. Feltűnik ez a nagy tudásszomj *Brunner Károly* jónevű osztrák entomológusnak, és megbarátkozik a szerény, egyszerű öltözékű fiatalemberrel. Hamarosan apja után a második mestere lesz. Dolgozatainak illusztrálására ösztönzi tanítványát, s ekkor derül ki Ottó nagyszerű rajzkészsége, melyet a váratlan megbízások révén oly precíz természetábrázoló rajztechnikával fejleszt, amelyet alig győzhetünk eleget csodálni híres pókmonográfiájában vagy akár A magyar halászat könyve című művében. Ez a termékeny kapcsolat azonban 1856-ban megszakad. Ugyanis katonaköteles korba lép, de ő, a 48-as forradalmárjelölt, aki néhány évvel ezelőtt még honvédtüzér szeretett volna lenni, nem akar a császár ármádiájában katonáskodni. Azonban elfogják, s mint katonaszökevényt 12 évi katonáskodásra ítélik. Nagyothallása nem akadály....

Visszaemlékezés a hosszúra szabott katonaévekre: keserűen kezdődött, de aztán mégse lett olyan teher. A jó írású értelmes fiatalember hamarosan őrmester lesz, aki léha tisztei helyett minden írásbeli munkát elvégez. Ennek ellenértékeként olyan kedvezményekhez jut, amelyek felettébb hasznosak biológiai tudásának fejlesztésére. Ezredével Fiumébe, Majd Ragúzába kerül, ahol az Adria gazdag élővilágával ismerkedik. Öt év leteltével, hét évvel a kiszabott határidő előtt sikerül leszerelnie 1861-ben. Az obsittal a tarsolyában nincs azonban még vége a katonáskodásának. Újra egy villanásnyi kép az alsóhámosi családi otthonra, s az özvegy édesanyjára. De éppen csak egy röpke honi idill. Az európai forrongások szabadságeszményét tettekkel szolgálni vágyó ifjúnak nincs maradása. Máris újabb pillanatkép: Strassburg, útjának egy rövid állomása. Ez pedig már Milánó. Végül az a lombardiai tábor, ahol az osztrákok ellen harcoló olasz gerillákhoz csatlakozott. Egy évig harcol velük az önkényuralom ellen, de

a következő évből földézett emlékkép már a lengyel szabadságharcosok oldalán láttatja. Egy újabb esztendő a felkelők elszánt csatározásaiban....

változik az emlékkaleidoszkóp: egy képmorzsa 1863-ból – ez már Kőszegre vezet, ahol végre letelepedik, és fotográfusként keresi kenyerét. Az új iránt mindig is lelkesedett, íme hát egy érdekes új masina, amellyel a környéket járva, megörökítheti az embereket. Ám társai marakodása folytán elfordul a fényképészettől: véletlenül sincs egyetlen munkája, amelyben fotóillusztráció lenne. Minden képet maga rajzol, vagy rajzoltat kora kiváló természetillusztrálóival: *Csörgey Títusszal, Koszkol Jenővel, Vezényi Elemérrel*. Kőszegről azonban szebb emlékek is előbukkannak: itt ismerkedik meg harmadik nagy tanítómesterével, *Chernel Kálmánnal*. *Dhernellel* együtt vadászgat, s az elejtett madarakat kitömi. Kőszegen olvassa az újsághirdetést is, hogy a kolozsvári Erdélyi Múzeum konzervátort keres. Innen pályázza meg az érdeklődésének végre megfelelőnek ígérkező állást. Leveléhez „nyomatekként” egy albínó pacsirta preparátumát is mellékeli.

Végre az elhivatottság útján!

Képváltozás: színhely a *kolozsvári múzeum*, s ömellette a nagyműveltségű *Brassai Sámuel*, aki az ambiciózus pályázót nemcsak, hogy maga mellé vette, de az évi 1000 forintos illetményéből mondott le 300 forintról konzervátora javára. Ez tehát az egész évi keresete, de ha ilyen szerény körülmények között is, végre, csaknem 30 éves korára – olyan munkakörben tevékenykedhet, amelyet gyermekkorától hivatásának tekint. Rendezi és rendszerezi a múzeum őslénytani, tojás- és csontvázgyűjtemény anyagát. Itt írja első tudományos értekezését a kabasólyomról. 1865-ben részt vesz az Orvosok és Természetvizsgálók Társulatának pozsonyi vándorgyűlésén, s ott megismerkedik az akkori legnevesebb tudósokkal. Munkaidejének csak egy részét tölti a múzeum falai közt, többnyire az erdőmezőt járja. Minden érdekli a természetben és az összefüggéseket keresi. Egymás után jelennek meg dolgozatai a szaklapokban. Az Erdélyi Múzeumot 1871-ben mégis elhagyja, mert adósságait csekély keresetéből (amin akkoriban ugyan éppen emeltek valamicskét) nem tudta volna kifizetni. A *Magyar Polgár* című kolozsvári ellenzéki laphoz szegődik újságírónak. Eleinte rajzokat készít, ismeretterjesztő cikkeket ír. Az 1871-es esztendő azonban újra felszabdítja benne a forradalmi politizálás szenvedélyét. Ő számol be lapjában a franciaországi eseményekről. A német-francia háborúban francia párti, francia belpolitikai kérdésekben pedig határozottan a köztársaságiakkal tart. Az 1872-es választások alkalmával azonban a csendőrszuronyokkal mandátumhoz juttatott kormánypárti képviselő nyilatkozatának leközlését nem tartotta összeegyeztethetőnek függetlenségi felfogásával, s így nemcsak a lapot, még a várost is otthagyja.

A kolozsvári életképek gyorsan tovatűnnek. A következő beúszó emlékkép egészen kusza vonalú: pedig egy esztendőnél többet töltött Szászvesszősön, földbirtokos barátjának kúriájában, ahol annak fiát tanította, s szabad idejében már a pótmunkáján dolgozott. Ám jött a vendéglátójával való összekülönbözés, s most már meg sem akar állni Afrikáig: tudományos expedícióra készül Kamerunba. Csak oda Pesten és Bécsen keresztül vezetett az út, ahol nem várt fordulat változtatta meg a nagy útitervet.

Újabb kép, immár pesten, amelyen jelen vannak *Szili Kálmán és Frivaldszky János* akadémikusok, a színhely pedig a *Magyar Természettudományi Társulat* székháza az Eszterházy utcában. A két nagynevű tudós már értesült a nyughatatlan vérű természetbúvár tüzetes póktanulmányairól, és tudták, nem hagyhatják elkallódni ezt a kivételes tehetségű, éleslátású természetkutatót. Reá idehaza van szükség! Ezért megbízzák a Természettudományi Társulat nevében egy nagy pókmonográfia megírásával, s munkájára 2000 forint honoráriumot folyósítanak. Az alku létrejön, s a megbízott tüstént kutatóútra indul. Egymás után peregnek a felejthetetlen gyűjtőút emlékképei: A Duna-Tisza közén le Orsováig, onnan az Alföldön át fel a Hegyaljára, majd a pókok előfordulását és életmódját kutatva a Felvidék és a Dunántúl tájai következnek. Néhány hétig a bécsi Naturalienkabinet könyvtárát bújja, végül visszavonul Doroszlóra egyik sógorához, és írni kezdi a könyvet. 1875 elején küldi fel Pestre a mű első kötetének kéziratát, mely még az év végén megjelenik, s követi azt 1877-ben a második, 1878-ban pedig a harmadik kötet is.

A *Magyarország pókfaunája* című művét is a monográfiailrodalom egyik legértékesebb alkotásként fogadják nemzetközi téren. Ez a saját kezűleg illusztrált remekmű egy csapásra szerzi meg számára a világhírt míg idehaza épp csak a tudományos körök erkölcsi megbecsülését vívja ki. Ám mit jelent ez a hivatása terén való boldogulásában? Mindössze annyit, hogy hamarosan kinevezik az ekkor már negyven esztendő természetbúvart a Nemzeti Múzeum állattárába „örsegédnek”. A szerényen dotált állással együtt azonban hivatali lakáshoz is jut a múzeum földszintjének Kálvin tér felé eső sarkában. Mindamelllett a fővárosban egykettőre a közélet ismert alakjává válik, s ideje most a Múzeum, a Társulat, a szerkesztés, az újságírás és legfőképp a kutatómunka között oszlik meg.

E korszakból újabb pillanatképek villannak elő: az általa megindított *Természettudományi Füzetek* első példánya, mely sorozat később a Nemzeti Múzeum *Annales*-eként folytatódik. A *Természettudományi Társulat* előadói pulpitusa, ahol mint a toll és a szó igazi mestere élvezetes ismeretterjesztő előadásaival szinte magával ragadja a hallgatóit. S itt felderengenek a forró hangulatú esték, ahol ő – a természet hangjait sajnos rosszul halló – oly lebilincselően jeleníti meg a rét zenevilágát, s tárja fel hallgatói előtt az állati élet megnyilvánulásainak megannyi kapcsolatát a természet egészével. Mindezek változatosan illusztrált cikkek formájában (*A rét zenevilága, Az állatélet, mint munka*) is megjelennek az emlékezet vetítővásznán, a Társulat folyóiratának, a *Természettudományi Közönynek* megsárgult oldalairól. És hozzá *Lambrecht* kritikája: „Azt iparkodott megírni, amit mások előtte nem tudtak.” Majd saját válasza azok számára, akik nem nézték jó szemmel tőle a tudomány-népszerűsítést: „elvégre is az életbúvár nem zárkozhatik el a tudás elefántcsonttornyába.”

Egy további – bár kellemetlen, mégse feledhető – kép még a múzeumi időkből: *Haynald Lajos* kalocsai érseke, aki 1878-ban a Tudományos Akadémián antidarwinista kirohanást intéz a materialista fejlődéstudomány ellen. A magát tántoríthatatlan elvű, munkáiban (már a pókmonográfiájában is, tudománynépszerűsítő cikkeiben is) *Darwin* követőjének valló múzeumi kutató ezt nem hagyhatta válasz nélkül, hisz ő darwini szemléletét nyíltan vallotta, a gondolkodás forradalmára volt. Most itt hirtelen visszaemlékezik *Két beszéd* című cikkére, amelyben élesen tiltakozik az ellen, hogy a „tudomány csarnokába” a vallást becsempésszék. „A tanok tiszteletreméltósága nem az ösiségen, hanem az igazságban gyökerezik – szól

figyelmeztetése, s nyíltan meg is mondja, hogy az „ős tan”, amelyről *Haynald* a darwinizmus ellenében beszél, nem más, mint a vallás, s hit. Ilyen „ős tan” – teszi hozzá – *Gallilei* óta nagyon sok megdőlt már!” Ilyen, és még ezeknél is leleplezőbb érvelések nyilvánosságra hozatala, előadások és cikkek egész sorában való helytállása miatt igyekezett hát – politikai befolyását felhasználva – elhallgattatni az érsek a haladó tudományt képviselő ellenfelét, akinek védői „csak” a Természettudományi Társulatba tömörült haladó szellemű tudósok voltak. És mégis a hatalmi téren hátrányosabb helyzetű szövetségesei győztek, így tehát megmaradhatott állásában. De csak egy évig. Addig, míg Kossuth Lajos ajánlására Szegeden meg nem választják képviselőül.

A politika és a tudomány kettős vágányán

Képváltás: a Torinóban élő *Kossuth Lajos* előderengő alakja. Tévesen hiszik barátai, hogy csak leveléből ismeri a turini remetét. Igaz, már 1875-ben levélben kérte ki a hajdani kormányzó tanácsát iparegyleti ügyekben, majd elküldte neki első nagy művét is. *Kossuth* hosszú levélben méltatta a pókmonográfiát, hiszen emigrációjának keserű éveit az öreg politikus amatőr természetbúvárkodással enyhítette, s így szakszerű megjegyzéseket is fűzhetett a könyvhöz. No, de nemcsak gyakori levélváltás kötötte egymáshoz a két szellemi forradalmárt, hanem három ízben személyesen is találkoztak. Herman Ottó 1877-ben 1887-ben és 1893-ban látogatta meg a hontalanná vált Kormányzót torinói otthonába.

Képkockák *Szegedről*, 1879-ből. Az alsóvárosi kerület előző képviselője meghalt, a megüresedett mandátumra a város polgárai a kiírandó választáshoz a jelöltre *Kossuth*tól kérnek javaslatot, és ő Herman Ottót ajánlotta képviselőül. Emlékezés a választásra: a kormánypárti jelölt csak 163 szavazatot kapott, Ő, a függetlenségi jelölt pedig 228-at (ebből kitűnik, hány embernek volt akkor szavazati joga egy-egy kerületben). Ettől kezdve 15 éven át maradt tagja az országgyűlésnek. Nincs egyetlen országos probléma, mellyel kapcsolatban ne hallatná harcos véleményét képviselőházi felszólalásaiban és számos újságcikkében.

Emlékezés Szegeden 1884 pünkösdjén elhangzott képviselői beszédének befejező részére: „*Ember és ember élete között különbséget nem ismerek. Elítélek minden háborút, mely nem önvédelemből vagy szabadságért folytatottatik: jelesen a koronás fők önkényéből folyó hódító vagy bosszúálló háborúkat, melyekben én tömeges gyilkosságot látok. Lelkiismeretem szerint az anyák nem nevelik ezer kinnal fiaikat arra, hogy percenként százszor öljő fegyverek által leöllessenek, hanem azért, hogy családot alapítva, s munkájuk után az emberiség fenntartásához járuljanak. Éljen a független szabad Magyarország!*”

Újabb kép – ez végre szívmengetően ragyog elő! A hű élettárs s a nélkülözhetetlen munkatárs: *Borosnyay Kamilla*, aki tárcákat írogatott a kolozsvári Ellenzékbe, s egy hírlapi polémia kapcsán ismerkedtek össze. A képviselői fizetés megszabadította krajcáros gondjaitól, s így ötvenéves fővel végre megnősülhetett... A nála húsz esztendővel fiatalabb feleség képe házasságkötéskör, 1885-ben készült, de még most is éles vonásokkal jelentkezik emlékezésében. Feltolulnak gondolataiban a közös munkában eltöltött szorgos órák. A nélkülözhetetlen segítések a vidéki utakon, ahol a rosszul halló férj helyett minden elleshető

szót feljegyez számára a mindenüvé vele utazó feleség. Felüdülni pedig a házasságkötéskor vásárolt *hámorvölgyi nyaralóba*, a *Peleházába* tér vele vissza gyakorta.

A politikával párhuzamosan haladó vágányon eközben új tudományos területeket tár fel és hódít meg egyszerre. Négy évig éjt nappallá tevő szorgos munka eredménye villan elő 1887-ből: *A magyar halászat könyve* című művének két kötete. Az indíték egy balatoni kis halfaj a vágó durbincs halászelnevezésének a felderítése, majd a magyarok halászó ösfoglalkozása szerszám mesterszavainak összegyűjtése volt. Ismét egy alapvető értéke a magyar biológiának, hiszen a második kötet Magyarország halainak leírását, előfordulását és élettani sajátosságait ölelte fel, s a kötet végén elhelyezett halatlasz pontos meghatározásra alkalmas valamennyi rajzát a Szerző készítette. A halászati szokásokat és eszközöket leíró első kötet is úttörő munka, ugyanakkor kezdete is a magyar néprajznak. Ez az újabb nagy monográfia nemzedékeket inspirál a haltudománnyal és halászattal való hivatásszerű foglalkozásra. (S itt engedtessek meg a cikkírónak e remekműhöz fűződő személyes kitérője: a könyvespolcán eredeti rozsdabarna vászonkötésben ma is ott levő két kötetet 1936-ban pillantotta meg a Múzeum körút egyik antikváriumának kirakatában. Vágyakozó nézelődését a jó édesapa észrevette és a következő születésnap váratlan meglepetése a kirakatban látott kötetpár volt. Csak a rövid végeredmény, milyen hatása lett a lenyűgöző mű többszöri elolvasásának a megajándékozott ifjúra: doktori értekezésének témájául a magyar pisztrángtenyésztést választja, erre való felkészülésének helye a Bükk patakjai és pisztrángos gazdaságai, hivatásul pedig a halászati kutatást választva, 1948-ban a Halélettani és Szennyvízvizsgáló Állomáson (későbbi nevén a Haltenyésztési Kutatóintézetben) kezdi el a halakhoz és a halgazdasághoz kapcsolódó munkáját.

Ezután ismét a *madarak* iránti régi érdeklődés tér vissza fellobbanó szenvedéllyel. Néha kitörölhetetlen emlék tör elő élete megújuló madárkutatói korszakából. A sarkkörön túli norvég fjordok madárhegyeinek fenséges képvíziója! Ide indult 1888 nyarán *Lendl Adolf*fal, s a kéthónapos tanulmányút élményeiről, tapasztalatairól élvezetes útirajz s maradandó értékű ornitológiai beszámoló jelenik meg *Az északi madárhegyek tájáról* címmel. Hazatérése után országos hálózatot szervez a madárvonulás megfigyelésére – emlékezés a hivatásos, de főleg amatőr madármegfigyelőkkel eltöltött szenvedélyes megbeszélésekre, a módszerek megvitatására, levelezésekre, baráti megállapodásokra. Újabb emlékképe a *II. Nemzetközi Madártani Kongresszus*ról, amelyet 1891-ben munkatársaival Budapesten ő rendezett meg. További nevezetes emlékképek madártani működésének idejéből: 1893-ban a kultusztárca anyagi támogatásával létrehívja a *Magyar Ornitológiai Központot*, mely először a Nemzeti Múzeum épületében nyer elhelyezést. Ennek élén ő maga áll, de csupán mint „tiszteletbeli igazgató”. Emlékszik, hogy ez a „tiszteletbeli” jelző el is maradhatott volna, de ő képviselőségével összeférhetetlennek tartotta, hogy állami kinevezést fogadjon el. S ezzel kapcsolatban azt is visszaidézi, amidőn az Akadémiába való jelölését utasította vissza, csak hogy független bírálati jogát megőrizze. Egy másik kép az Ornitológiai Központ gyűjteménytárából: az intézet most már a József körút 65. számú ház I. emelet 3. szám alatti szobáiban lelt otthonra, s nemcsak kutatóműhelye, hanem a lakása is ott van. Újabb kép a madárkutatás központjáról: ez most már a Debrői úton van, ahol a Debrői úti kísérletügyi

intézmények létesítésekor az ő intézete is méltó elhelyezést kapott. A Debrői utat ma Herman Ottó útnak nevezik, az Ornitológiai Központ utóda a Madártani Intézet.

A madártani „lázás” évek eredménymérlegéből is gondolatok tolulnak fel: a madármegfigyelések országos megszervezése, a vonulások hálózatos nemzetközi kutatásának elindítása, a madárvédelem nemzeti ügyé tétele, az 1901-ben megjelenő *A madarak hasznáról és káráról* című legnépszerűbb könyvének hazai és világsikere, a madártani tanulmányok máig is megjelenő közlönyének, az *Aquila* köteteknek elindítása.

Tevékeny alkonyat

Megint újabb alkotói korszakváltás emlékfoszlányai kerülnek elő, de már a századvégi időkből. A magyar halászzattal a nyolcvanas években elkezdett etnográfiai munka folytatásának vágyát a millenniumi kiállításra kapott megbízás szítja fel. De ki más készíthette volna elő ilya szakavatottan a halászati és pásztorélet rendezését, mint éppen ő. E néprajzi kiállítás előkészítését – annak ellenére, hogy már éppen elég tárgyi anyagot ismert – alapos kutatómunka előzte meg, s tudását még a csikósélet és juhászélet ismeretével is kibővíti, s összegyűjti ezeknek a mesterségeknek a szókinsét is. A századfordulóra már egy hatalmas néprajzi mű körvonalai bontakoznak ki előtte: a magyar nép nomád kortól folytatott foglalkozásainak rajza. Ezerszámra gyűlnek íróasztalán néprajzi feljegyzései és rajzai, s számos részlettanulmány publikálása után 1909-re készült el *A magyarok ősfoglalkozása* című írásának bevezetésével, majd 1914 novemberében hagyja el a nyomdát *A magyar pásztorok nyelvkincse* című műve. A magyar néprajzot meglapozó örökbecsű alkotások ezek.

De ezzel sem merül még ki a bámulatra méltóan sokoldalú érdeklődés vizsgálódási köre: emlékek törnek elő az *ősemlékutatóhoz* fűződő élményeiből. Amikor például egy miskolci ház alapozása közben rábukkannak különös, Magyarországon mindaddig ismeretlen szerszámokra. Azokat elküldik neki, s ő – noha a külföldön már több helyen folyó ősemlékutató akkor nálunk még ismeretlen volt – azonnal felismeri a jégkorszak emberének hazánk földjéről elsőként előkerült eszközeit. *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter siet az ásatások anyagi támogatására. Kérése meghallgatásra talál, és így megkezdve a Miskolc környéki barlangok ősrégészeti feltárását, valójában elindítja a magyar ősemlékutatót. A bükk Szeleta-barlang ezzel bevonult az antropológiai szakirodalomba. Emlékszik utolsó látogatására is a Szeletán. Ez éppen két éve volt, amikor őt – az akkor 77 éves ősrégészt – félve szerető munkatársa, *Lambrecht Kálmán* is elkíséri oda.

Ha e visszaemlékezések sora a valóságban is végigszántotta a küzdelmes, ám oly termékeny élete végét járó tudós gondolatvilágát, bizonyára nem maradhatnak ki belőle a nemzeti függetlenségért vívott politikai harcának újra előhívott képei sem. Hiszen némi megszakításokkal 1879-től 1896-ig volt tagja a képviselőháznak: nyolc évig Szeged, azután Törökszentmiklós, utoljára pedig Miskolc követeként. A nemzet függetlenségének szüntelen követelésén kívül a kormánypárton uralkodó korrupció ellen a főrendiház megszüntetéséért, a törvényhatóságok autonómiájáért is harcolt, s gyakran szólalt fel földművelésügyi és közegészségügyi kérdésekben, s állandó résztvevője volt a kultúrpolitikai vitáknak. Csupán a

nemzetiségi kérdés útvesztőjében vallott radikálisan nacionalista nézeteket: azt szerette volna, ha a nemzetiségek ugyanúgy megmagyarosodnak, ahogy az vele történt. Emlékek bukkannak elő a munkásmozgalommal való kapcsolatairól. Visszapillant *Szabó Ervin* cikkére, amelyben a függetlenségi politikusok közül név szerint egyedül őt említi meg, aki a század végén „szívesen kereste a magyar szocialisták társaságát és szövetségét”. Miért is nem csatlakoztam hozzájuk? – medítál emlékgondolataiban-, hiszen ha valaki, akkor én ugyancsak megértettem a munkások törekvéseit, és nagyon is felismertem a munkásosztályban rejlő politikai erőt. Csak valahogy semmiképp sem tudott nemzetszerető szívem megbarátkozni az internacionalizmus gondolatával, a forradalmi szervezkedést pedig egyenesen anarchikusnak tartottam... Ám – ahogy így visszagondolok – rokonszenvem sohasem szűnt meg a munkásmozgalom iránt, s azért is vettem részt 1903. augusztus 2-án a Szociáldemokrata Párt Andrassy úton rendezett nagy tüntetésén. Itt jelenik meg emlékezetében a *Vasárnapi Újság* című lapnak a száma, ahol a népgyűlésről készült riportképek egyikén jól felismerhető az ő jellegzetes, szakállas arca is. S még arra is jól emlékszik, amit az újság tudósítójának akkor nyilatkozott. Pontosan a következőket válaszolta a szerkesztő érdeklődésére: „Először vettem részt szocialista gyűlésen, nem pusztán kíváncsiságból, mert ez a mozgalom nagyon mély és komoly – inkább az vitt oda, ami néhai Palmieri tanárt a Vezúvióra...”

Amiért örök példaképünk marad

Sok év távlatából is nehéz volna arra egy szóval válaszolni, hogy *ki is volt tulajdonképpen Herman Ottó?* Biológus, zoológus, ornitológus, etnográfus, archeológus? Ám azt is mondhatnánk: a magyar természetvédelem és tudományos ismeretterjesztés úttörője, vagy éppen politikus és publicista. Irigyei, ellenfelei lekezelően csak polihisztornak „minősítették”, bár ez az ő esetében sem jelentette a felszínességet. Hiszen akármibe fogott is, abban roppant tudásra téve szert, csodálatra méltót alkotott. Sokoldalúsága abból fakadt, hogy a tudományt sohasem önmagáért, hanem sürgető gyakorlati célok, vagy még feltáratlan ágazatok feldolgozása érdekében művelte, s a természet minden területét a többivel összefüggésben vizsgálta. Hihetetlen volt munkabírása és bámulatra méltó tudásával mindig a haladó tudományos és politikai nézeteket vallotta.

Jóllehet múzeum- és utca elnevezésekben, szoboralakjaiban, szakkörök és egyesületek nevében mindig is itt van közöttünk, de bőven lelünk még követendő örök példaképünk elévülhetetlen munkásságának a haladó gondolatainak gazdag tárházából.